

Núm. 1, Gener – Març 2007

www.icev.cat

Una aproximació al fenomen del maltractament entre alumnes (Bullying)

Jordi Collell Caralt i Carme Escudé Miquel

Jordi Collell Caralt

Psicopedagog a l'EAP G-10 del Departament d'Educació, Generalitat de Catalunya

Membre de l'Observatoire Européen de la Violence Scolaire

jcollell@xtec.cat

*Carme Escudé Miquel

Psicopedagoga a l'EAP G-5 del Departament d'Educació, Generalitat de Catalunya

Membre de l'Observatoire Européen de la Violence Scolaire

cescude@xtec.cat

Resum informatiu

Català

Existeix una preocupació creixent sobre la necessitat d'intervenir per millorar la convivència en els Centres.

Sota el constructe de violència escolar s'inclouen un seguit de fenòmens que, presos en conjunt són difícils d'abordar. Una definició correcta i detallada del problema ens permet ajustar la intervenció

Des d'aquesta perspectiva un dels aspectes a considerar són les situacions de maltractament entre alumnes que es donen en els centres educatius. El maltractament entre iguals sol ser un fenomen poc conegut malgrat que les seves formes lleus són relativament habituals en tots els grups classe.

Les formes d'agressió físiques són més evidents, però el maltractament entre alumnes també es manifesta a través de formes més subtils com l'agressió verbal i especialment l'exclusió social que sovint gaudeixen de la permissivitat dels adults, que sovint no són prou coneixedors dels efectes negatius que poden tenir aquestes conductes.

És un fenomen de grup i conèixer els rols dels protagonistes és important, però també ho és conèixer quin paper hi juguen els altres alumnes del grup, ja que el grup és qui amplifica o minimitza el fenomen.

La intervenció sempre tindrà un caire preventiu, des de les actuacions genèriques per millorar la convivència en el centre, que s'emmarquen en el Pla de Convivència, a la intervenció que es pot dur a terme per aturar una situació de maltractament aguda, passant per la intervenció de sensibilització dels alumnes del grup, en el marc de la prevenció secundària.

Anglès

There is a growing concern about the necessity to improve the social climate in the schools.

Under the construct called "*school violence*" are included a series of phenomena that are difficult to take in the whole. A correct and detailed definition of the problem will permit us to adjust the intervention.

One of the aspects to consider from this perspective are the situations of peer harassment that to become in the schools. The maltreatment between peers is used

to be an unknown phenomenon in spite that their more light forms are relatively usual in the majority of classrooms.

In spite of the forms of physical aggression are more evident, the maltreatment between peers is also manifested through another more subtle forms, like verbal aggression and specially the social exclusion, that often enjoy the acquaintance of the adults, who sometimes don't know enough about the negative effects of these behaviours.

The bullying is a group phenomenon, and is important to know the role of the main characters. But also is necessary to know the role that plays the other pupils into the group; because the group is who amplifies or minimizes the phenomenon.

The intervention to must have always a preventive sight, from the generic actions addressed to improve the coexistence in the school, -acting as a background of a *Pla de Convivència-*, to the intervention addressed to finish with a situation of acute peer harassment, passing by the intervention of sensitising to the pupils of the group, in the frame of the Secondary Prevention.

Paraules Clau

agressivitat, bullying, maltractament entre alumnes, peer harassment, victimització, violència escolar.

Key Words

Bullying, *school violence*; harassment; physical aggression

Sumari

Una aproximació al fenomen del maltractament entre alumnes (bullying)

Definició

Tipus d'accions

Els protagonistes

Apunts per afrontar el maltractament entre alumnes

Una reflexió final

Bibliografia

Una aproximació al fenomen del maltractament entre alumnes (bullying)

Jordi Collell i Carme Escudé

Definició

A diferència de les relacions que els nens i adolescents mantenen amb els adults, les que estableixen entre ells tenen un caràcter marcadament no jeràrquic, d'aquí la consideració d'iguals. Aquestes relacions entre iguals faciliten l'aprenentatge d'un ampli ventall d'habilitats i actituds i contribueixen en gran mesura al desenvolupament emocional i cognitiu, però també poden tenir una influència negativa, especialment quan s'estructuren sota l'esquema de domini - submissió.

Dan Olweus defineix el maltractament entre iguals (bullying) com una conducta de persecució física i/o psicològica que realitza un/a alumne/a en contra d'un altre/a, al que tria com víctima de repetits atacs. Aquesta acció que és negativa i intencionada, situa la víctima en una posició de la qual difícilment pot escapar pels seus propis mitjans.

La continuïtat d'aquestes relacions provoca en les víctimes efectes clarament negatius, com un descens de la seva autoestima, estats d'ansietat i fins i tot quadres depressius, el que dificulta la seva integració en el medi escolar i el desenvolupament normal dels aprenentatges.

El maltractament entre alumnes no són conductes organitzades o espontànies en les quals es busca el mal mutu, ni a actes de vandalisme que es poden manifestar obertament en l'entorn escolar. Es tracta d'un tipus de violència que es manifesta sovint sota la superfície de les relacions observables en l'escola, oculta gairebé sempre als adults, però bé coneguda per a l'alumnat.

Aquest fenomen, que d'altra banda ha existit sempre, va ser inicialment estudiat en els Països nòrdics des dels anys 1970 i només ha estat objecte d'atenció en el nostre país en aquests darrers anys. Val a dir que el maltractament entre alumnes o assetjament escolar, potser per la repercussió mediàtica que han tingut determinats esdeveniments produïts a l'escola, s'assimila a l'anomenada violència escolar, constructe difús sota el qual s'emmarquen totes les accions més o menys violentes que s'esdevenen en els centres educatius, per poc que tinguin com a protagonistes els alumnes, com la disruptivitat (violència contra les finalitats educatives), la indisciplina (violència contra les normes i/o autoritat), vandalisme (violència contra els objectes), maltractament interpersonal (violència contra les persones) que, tot i que poden estar relacionades, presenten característiques diferenciades.

Sabem que una correcta definició del problema permetrà una intervenció més ajustada; per tant, per afrontar amb èxit aquest fenomen hem de conèixer els elements més significatius.

Així, remarquem les característiques que defineixen el fenomen:

- (1) repetició de les accions al llarg de cert període de temps
- (2) intencionalitat per part de l'agressor
- (3) indefensió per part de la víctima

Tipus d'accions

L'agressió pot ser física, verbal o d'exclusió social. Totes tres tipologies tenen formes directes i indirectes. Les formes directes són accions com pegar, amenaçar, insultar, burlar-se'n a la cara, no deixar participar en un joc, etc. Les formes indirectes són accions com robar o trencar les pertinences de la víctima, parlar malament a les seves esquenes per tal que no li siguin amics, ignorar, etc.

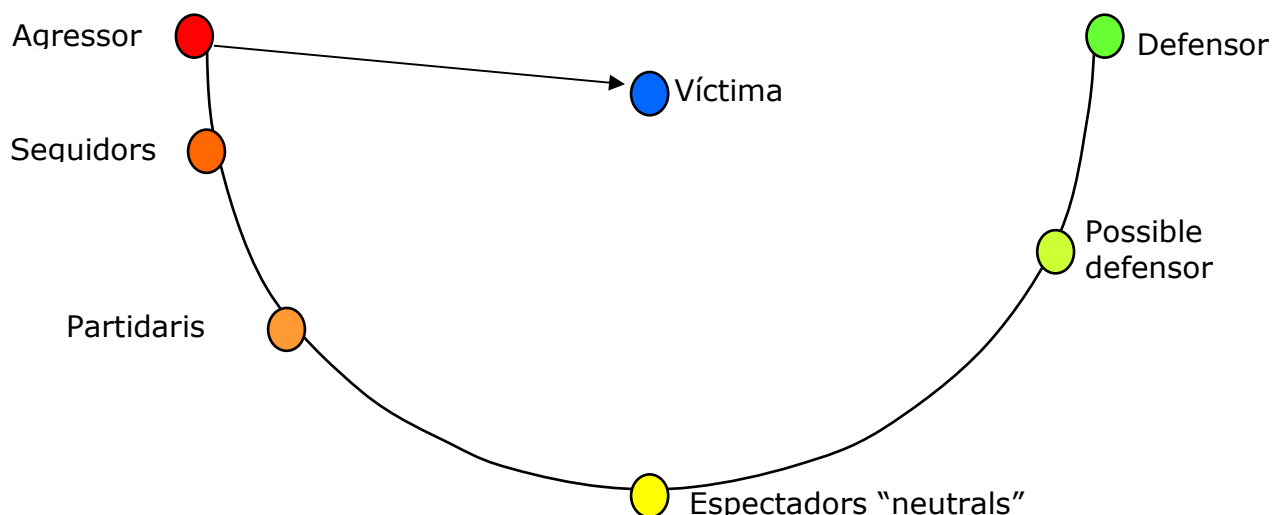
La literatura diu que les formes indirectes poden arribar a ser més perjudicials per a la víctima ja que en les directes la víctima identifica l'agressor i pot construir defenses al voltant de la seva percepció, mentre que en les indirectes, en no identificar l'agressor pot dubtar de la realitat de les agressions i introjectar sentiments de culpa, que suposa un atac a la pròpia autoestima.

Els protagonistes

Com ja hem indicat, aquest tipus de violència entre nois i adolescents sol ser mal coneguda i fins i tot ignorada pels adults. De vegades, les formes menys intenses (certs insults, malnoms, exclusió...) gaudeixen de cert grau de permissivitat i d'indiferència, a causa que sovint es desconeixen les greus conseqüències que poden tenir per als seus protagonistes.

Malgrat haver-hi uns protagonistes principals (agressor i víctima), es tracta d'un fenomen de grup on tots els alumnes de l'aula juguen un rol, tal i com mostra la següent figura (Adaptada d'Olweus, 2001).

Gràfic 1: El cercle del bullying

Quant als nois i noies que prenen el rol d'agressor es descriuen dos grans tipologies:

- (1) el tipus predominantment dominant, amb tendència a la personalitat antisocial, relacionat amb l'agressivitat proactiva
- (2) el predominantment ansiós, amb una baixa autoestima i nivells alts d'ansietat, vinculat a l'agressivitat reactiva.

Quant a les víctimes tradicionalment s'han catalogat en

- (1) víctima clàssica
- (2) víctima provocativa

però en la pràctica trobem víctimes que no s'ajusten a aquestes descripcions; de fet qualsevol persona que no se cenneixi a les normes implícites o explícites del grup pot convertir-se en víctima (víctima inespecífica) i aquest grup precisament és el més nombrós.

Hi ha un tercer grup de nois i noies que juguen els dos rols alhora, és a dir, són agredits pels seus companys, però al mateix temps agredeixen a altres nois que veuen com més febles. Se'ls anomena agressor/víctima (bully/victim) i reuneixen característiques dels agressors reactius i de les víctimes provocatives.

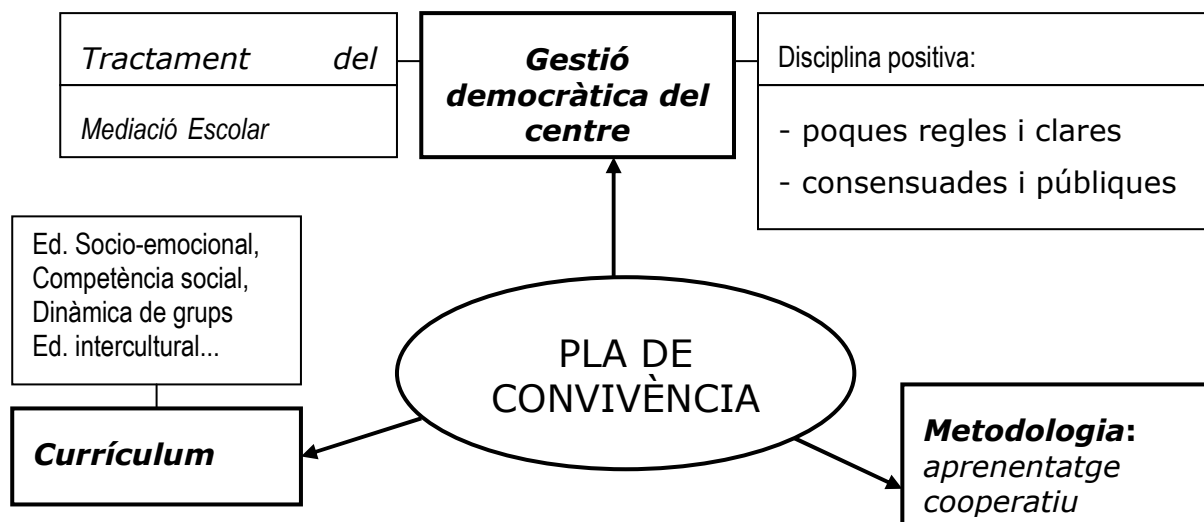
Apunts per afrontar el maltractament entre alumnes

La prevenció hauria de ser la línia d'intervenció preferent. Parlem de:

Prevenió primària:

Són totes aquelles accions encaminades a millorar la convivència i el clima del centre. En el següent gràfic es recullen els tres eixos fonamentals:

Gràfic 2: Eixos d'Pla integral de Convivència per als centres

- a) Gestió democràtica del centre, que empri procediments de resolució alternativa de conflictes, com la mediació i que apliqui un codi de disciplina positiva. La participació dels alumnes i dels pares en la gestió del centre.
- b) Integrar en el currículum l'educació socio-emocional, en l'educació obligatòria, com una dimensió essencial per a la convivència.
- c) L'aprenentatge cooperatiu com a metodologia d'ensenyament i aprenentatge i la tutoria entre iguals i els diferents sistema d'ajuda entre iguals. creen l'escenari adequat per al desenvolupament de les competències socials i les relacions positives entre els alumnes.

Prevenció secundària:

Encaminada a detectar possibles situacions d'abús i intervenir abans que es consolidin. Es tracta de plantejar explícitament el tema del maltractament.

Sol iniciar-se amb una presa de posició dels adults del centre (professors i pares) clarament contrària a aquestes conductes i amb l'aplicació de qüestionaris i enquestes per a sensibilitzar a tots els sectors de la comunitat educativa i detectar els alumnes en situació de risc.

Aquesta intervenció que es porta a terme en sessions de tutoria amb tot el grup classe (6 sessions), i es planteja segons els següents criteris:

1. És una intervenció estratègica perquè intenta resoldre la situació de forma efectiva i en un temps breu, mitjançant activitats aparentment senzilles. Es tracta d'aconseguir un insight en els alumnes respecte a les situacions de maltractament.
2. És una intervenció sistèmica perquè intervé en els diferents agents alhora: alumnes implicats, grup, professorat i pares.
3. Fomenta la resiliència (capacitat de superar les circumstàncies adverses, que implica resistència i esperit constructiu): censura la conducta i accepta incondicionalment a la persona legitimant les seves emocions, fomenta l'autoestima, potencia la xarxa de suport social i la recerca del benestar personal per a tots.

Per a aconseguir els objectius de la prevenció secundària és necessari que el centre estigui treballant en la Prevenció Primària; en cas contrari, l'experiència pot quedar limitada a unes quantes activitats aïllades de tutoria i reduïdes a un grup classe.

Prevenció terciària:

És una intervenció adreçada a posar fi a les situacions de maltractament, una vegada s'han produït, i minimitzar el seu impacte en els protagonistes (presumptes agressors, víctimes, espectadors...).

En aquests casos la mediació tradicional no és aconsellable donat el desequilibri de poder de les parts i la indefensió de la víctima. S'utilitza la mediació terapèutica o Shared Concern Method (Pikas, 2002), que tracta de restablir l'equilibri de les parts. Requereix certa formació psicoterapèutica per part del mediador.

A grans trets es tracta d'un mètode que actua des de la no-culpabilització, per obtenir dels agressors petits compromisos que millorin la situació de la víctima. Tracta de

reindividualitzar els membres del grup per a arribar a un pacte acceptable de convivència.

Aquest mètode, que es compon d'entrevistes estructurades, no es perllonga més enllà de tres setmanes. És particularment útil en casos en els quals un grup ha agredit a una persona de forma regular durant un cert temps.

Abans de desplegar un programa d'intervenció terciària és necessari haver realitzat activitats i estudis exploratoris com els que es proposen en la intervenció secundària, per a conèixer la configuració social del grup, els seus punts febles i els seus punts forts.

Ningú no mereix ser víctima de maltractament i el bullying representa una vulneració dels drets fonamentals de l'alumne (dret a estar segur en l'escola i a no estar sotmès a humiliació intencional i repetida).

Una reflexió final

El maltractament entre iguals és un fenomen complex, poc conegut però que es dona en tots els centres en major o menor grau i que és necessari diferenciar d'altres formes de violència que es poden produir en l'entorn escolar.

L'assetjament escolar té repercussions negatives en el clima i la convivència de centre, en els processos d'ensenyament i aprenentatge.

A més, la persona que se socialitza en un entorn d'abús s'insensibilitza davant de la violència i arriba a creure que l'ús de la violència és inevitable.

El maltractament entre alumnes és un fenomen social per naturalesa; es dona en grups relativament estables i és en el grup on cal buscar la solució. Això no exclou que en ocasions calgui recórrer a una intervenció individual especialitzada.

Afrontar el fenomen del maltractament entre alumnes és necessari perquè les conductes agressives i les experiències de victimització:

- (1) causen disruptivitat a l'aula i malestar en l'activitat docent
- (2) poden estar en l'origen de diferents problemes d'ajustament escolar (absentisme, baix rendiment, etc.)
- (3) poden tenir com a conseqüència problemes psicosocials (aïllament, problemes d'adaptació, etc.,)
- (4) poden causar trastorns psicològics a curt i a llarg termini (baixa autoestima, ansietat, depressió, trastorns psicosomàtics...
- (5) poden derivar en trastorns de conducta i ser precursors de comportaments antisocials.

Núm. 1, Gener – Març 2007

www.icev.cat

Les experiències de victimització constitueixen un estressor continu i freqüent per a molts nois i noies. La societat no ha de permetre que infants i joves sofreixin trastorns com resultat de la implicació en situacions de maltractament en l'escola.

Desgraciadament, els adults posem poca atenció a l'estabilitat d'aquestes conductes al llarg de la infància i, quan s'intervé, la resposta sol arribar tard i acostuma a centrar-se a atenuar els efectes simptomàtics individuals, oblidant el abordatge del problema d'una manera global.

L'Informe Delors, de la Comissió Internacional de la Unesco, al fer referència als quatre pilars de l'educació per al SXXI, es pregunta com podem aprendre a viure junts en l'aldea planetària si no podem viure en les comunitats a les quals pertanyem per naturalesa: la nació, la regió, la ciutat, el poble, el veïnatge?.

Hem d'ajudar als nostres alumnes en aquest procés d'aprendre a conviure i a treballar en projectes comuns. L'educació té com finalitat el ple desenvolupament de la personalitat de l'alumnat. No es tracta solament d'un desenvolupament cognitiu sinó també d'un desenvolupament emocional i social. El nostre sistema educatiu ha prioritzat tradicionalment les dimensions cognitives, les relacionades amb el coneixement, deixant de banda les afectives. Recuperar aquesta dimensió afectiva i centrar-nos en el nostre coneixement emocional, desenvolupant una major sensibilitat cap a nosaltres mateixos i cap als altres redundarà necessàriament en una millora del clima del centre i en definitiva, del benestar de tots els seus membres.

"La violència resulta de la incompetència emocional i de l'analfabetisme moral. L'educació és l'únic escenari que ens queda." (Edgar Morin).

PROGRAMA HAZTE OIR Y HAZ DEPORTE

Icev organitza eventuelment diverses manifestacions, dins el marc del seu nou programa d'acció, que consisteix en la reivindicació d'una major protecció contra el abusos i assetjaments que pateixen molts nens a les escoles.

Concretament contra el bullying infantil organitza marxades amb pares i fills a sobre de les seves bicicletes infantils, considerem que es necessari la implicació dels nenes per aconseguir sensibilitar-los i erradicar aquest assetjament.

Es pot consultar el programa en aquest article <http://www.icev.cat/hazte-oir-y-haz-deporte/>

Bibliografia

- CEREZO, F. (2001). *La violencia en las aulas*. Madrid: Pirámide.
- COLLELL J., ESCUDÉ, C. (2002). La violència entre iguals a l'escola: el Bullying. *Àmbits de Psicopedagogia*, 4, 20-24.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2005). Bullying: estrategias de prevención. En M. Alvarez y R. Bisquerra (coord). *Manual de orientación y tutoría* Barcelona: Cisspraxis).
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2005). El maltrato entre iguales en la escuela (bullying) como factor de riesgo de trastornos psicopatológicos. En E. Domenech-Llaberia (Ed), *Actualizaciones en psicología y psicopatología de la adolescencia* pp 201-220. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2005). Maltractament entre alumnes: necessitat d'una aproximació no culpabilitzadora. *Àmbits de Psicopedagogia*, 14, 12-15.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2006). El acoso escolar: un enfoque psicopatológico. *Anuario de psicología clínica y de la salud*. Vol 2, pp. 9-14.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2006). El acoso escolar: un enfoque psicopatológico. *Anuario de psicología clínica y de la salud*. Vol 2, pp. 9-14.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2006). Maltractament entre alumnes (I). Presentació d'un qüestionari per avaluar les relacions entre iguals. CESC Conducta i experiències socials a classe, *Àmbits de Psicopedagogia*, 18, tardor 2006, pp 8-12.
- COLLELL, J., ESCUDÉ, C. (2006, Gener). El maltractament entre alumnes (assetjament escolar o *bullying*). *Inf@ncia*, Butlletí dels professionals de la infància i l'adolescència, nº 1, Extret el 2 de gener de 2006, <http://www.sifu.es/infancia/index.html>
- DEBARBIEUX, E. (2001). *La violence en milieu scolaire*. Bordeaux. ESF Editeur
- DELORS, J. (1996). *La educación encierra un tesoro*. Informe a la UNESCO de la Comisión Internacional sobre la Educación para el SXXI. Paris: UNESCO.
- DÍAZ-AGUADO, M.J. (2003). *Educación intercultural y aprendizaje cooperativo*. Madrid: Pirámide.
- FERNÁNDEZ, I. (2001). *Guía para la convivencia en el aula*. Barcelona: Cisspraxis, S.A.
- JUVONEN J., GRAHAM S. (eds). (2001). *Peer harassment in school*. NY: The Guilford Press.
- MORIN, E. (2001). *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Barcelona: Paidós

Núm. 1, Gener – Març 2007

www.icev.cat

- OLWEUS, D. (1998). *Conductas de acoso y amenaza entre escolares*. Madrid: Morata
- OLWEUS, D. (2001). Peer harassment. A critical analysis and some important issues. En Juvonen J., Graham S. (eds). *Peer harassment in school*. (pp. 3-20). NY: The Guilford Press.
- ORTEGA R., DEL REY R. (2004). *Construir la convivencia*. Barcelona: Edebé
- PIKAS, A. (2002). New Developments of the Shared Concern Method. *School Psychology International*, 23, 307-326.
- SMITH P.K. (2003). *Violence in schools: The response in europe*. London: Routledge Falmer.
- TRIANÉS, M.V. (2000). *La violencia en contextos escolares*. Málaga: Aljibe

La nostra Website sobre el maltractament entre alumnes,
<http://www.xtec.net/~jcollell>

Podeu dirigir correspondència sobre el tema a Jordi Collell jcollell@xtec.cat o Carme Escudé cescude@xtec.cat